

ÚJSÁGÍRÓI SZEREPELFOGÁSOK VÁLTOZÁSA

Újdondász, firkász, pennakoptató – újságírással hivatásszerűen foglalkozó személy. A társadalom szószólója, lelkiismerete és bírálója. *Kosztolányi* szerint a perc művésze. *Móra Ferenc* „fajtam írnokának” vallja magát. *Juhász Gyula* verse szerint az újságíró a toll katonája, *Bálint György* ironikus megfogalmazásában a lélek cukrásza. Mikor „A nap lovagja”, máskor a sajtó parazitája. Legutóbb *Oriana Fallacinál* azt olvastam, hogy tücsök a hangyák világában...

De sorolhatnánk szinte a végtelenségig hogyan él a köztudatban, ki, illetve mi az újságíró. Rosszkedvünkben néha mi magunk is *Bismarckra* hivatkozunk, aki szerint az újságíró többre-másra nem alkalmas, félbemaradt egzisztencia. Csakhogy *Bismarck* ehhez tárgyilagosan hozzáteszi azt is, hogy azért egy jó újságíró még mindig többet ér, mint egy közepszerű miniszteri tanácsos, mert a jó újságíró mindig be tudná tölteni a miniszteri tanácsos helyét, de az igen ritkán tudna becsületesen megírni egy riportot.

A szakmabeliek erényeit és hibáit mérlegelve, időnként *Madách* szavával vigasztalódunk, mondván hogy nemcsak a nő, az újságíró „bűne [is] a koré, mely szülte őt, erénye sajátja csak.” Csakhogy ez sem egészen igaz... Nem rekedhetünk meg itt, már csak azért sem, mert tanácskozásunk célja nem tegnapi és mai pályatársaink erkölcsi, lélektani vagy szakmai jellemzése, hanem az újságíró *a társadalomban betöltött szerepének vizsgálata*. Ez a szerep, akárcsak a toll munkásainak rangja, megbecsülése, magatartása, folyamatosan változik. Elődeinket – akárcsak kortársainkat – valódi és hamis glória koronázza, de még több a sajtó körül az elosztatásra váró előítélet. Koronként, nemzetek és társadalmi csoportok, ideológiák szerint vizsgálható e szerepek politikai és szakmai vetülete. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a kirótt vagy önként vállalt szerep minden szakmabeli legszemélyesebb, egzisztenciális és lelkiismereti problémája is. Mint minden szerep, az újságíróé is meghatározza a szó színpadán vagy a képernyőn a jelmezt, a stílust, a mindenkor elvárható domináns magatartást és gesztusrendszert. *Camille Desmoulins*-ről például alig felejtendő, hogy bár „a XVIII. század messzeségében csiklandozta, ostorozta véres és rakoncátlan kortársait”, mégis amikor szobrát felavatták, *Kosztolányi* az első vérbeli újságírónak tisztelte.

Sem helyem, sem időm, hogy a régmúltba tekintve, felidézzem a XIII. századi angliai hírszolgálat kézzel írott küldeményeit célba juttató lovas

futárait, levélhordó kufárait. De megemlítem, hogy a hírközlés már századokkal ezelőtt is némi erkölcsi, szakmai felelősséggel járt: már 1275-ben királyi rendelet tiltotta a hamis hírek közzétételét. Elődeink a kéziratos sajtó termékeit megfogalmazó és előállító krónikások, és a nevezetes vásárokról később nyomtatott újságlevelekben hírt adó tudósítók, de még a közleményeket célba juttató postamesterek is. Név szerint azonban csak a könyvnyomtatás elterjedésével meghonosodott, a felvilágosodás eszméit is hirdető folyóirat- és hírlapirodalom munkásait, hivatásos szerkesztőit tartja számon az utókor.

Kezdhethetem tehát az irodalom- és sajtótörténet lapjain megőrzött újságírói szerepek leltárát és elemzését, akár a Robinsonjáról elhíresült klasszikusnál, a népszerű morális hetilapot szerkesztő *Daniel Defoe*-nál. Közelebbre tekintve szólhatnék *Ráday Pál*-ról, a kuruc diplomácia legfőbb vezetőjéről, II. Rákóczi Ferencnek a latin nyelvben is fölöttébb jártas személyi titkáráról, aki a *Mercurius Hungaricus* és a *Mercurius Veridicus* szerkesztőjeként egyik korai főszereplője a magyar sajtó történetének. A világirodalomban sincs rá sok példa, hogy valaki – bármilyen jeles mester – újságíróként jusson főszerephez a történelemben. *Zola* rangját, hírét regényeinek, a Nanának és a Germinálnak, az igazság bajnokának auráját, hiteles legendáját a *Dreyfus* kapitány védelmében írott újságcikkével, a J'accuse-nek köszönheti. Amikor, felelősséget és kockázatot vállalva, beleszólt a történelembe. De a magyar irodalom több klasszikusának még monográfiájába sem került bele, hogy állt ki újságíróként, tudósítóként a hírhedt tiszaszlári vérvád ártatlan vádlottjai mellett.

De érdemes lenne kitágítani az újságírói szerepfelfogások vizsgálatát az irodalom hírlapíró hőseinek jellemrajzával is. Még akkor is, ha nem éppen örömteli feladat kollégáink rossz hírét terjeszteni. De tény, hogy a legnevezetesebbek, a *Balzac*-i tablón tündöklő, tollát sikeresen áruba bocsátó Lucien Rubempré-től *Maupassant* hírhedt Bel Ami-jáig többen is kiábrándítóan bizonyítják az áruló írástudók karrierjének árát, sorsuk tragédiáját. Ha nem is tanulságosabb, mindenképpen vonzóbb a magyar irodalom klasszikus újságíró figuráinak az a különös sora, amelybe *Petőfi Sándor* Apostol-a és *Bródy Sándor* több kortárs regényhőse egyaránt bele tartozik. *Petőfi* Szilvesztere népboldogítónak született, de tudjuk róla, hogy lelke sugallta szabadságeszméi nem jutottak el azokhoz, akiknek szánta. Tervezett remekművei fennakadtak a cenzúra rostáján, és „az igazságot, a magot kicsépelte belőle a hatalom gépezete”. Így kényszerült arra, hogy az igazság szolgálatára szánt, az azt hirdető eszméket – anakronisztikus megfogalmazással – titkos nyomdában, szamizdat szerzőként terjessze.

Bródy Sándor nagyálmú újságíró hősei is kezdettől vesztesre álltak az igazságért és erkölcsért meghirdetett csatában. „A Nap lovagja” és az ugyan-

csak *Bródy* jegyezte „Színészvér” a századforduló magyar újságíróinak jellemző erkölcsi dilemmáival szembe. A szerkesztőség, amely a vidékről Pestre került ifjú hírlapírónak vékonyka kenyeret ad, nem nagy célok megvalósításáért küzdő alkotóműhely, hanem cikket termelő nagyüzem. És ahol a költők tehetsége és a kritikusok véleménye egyaránt megvásárolható, ott az újságírói szerepre súlyos, sötét árnyék vetődik.

Önkényesen választott szerepek és játékosok után szólni szeretnék az újságírói szerep egyik legizgalmasabb, máig időszerű vitájáról, amit a *Huszadik Század* hasábjain indított el *Jászi Oszkár*, és amelyben az újságírói becsületnek a gyakorlatban érvényesülő normáiról szóltak a korszak neves publicistái. A majd száz éve feltett kérdések már akkor válaszút elé állították a kenyerüket tollukkal keresőket. Összeférhetőnek tartják-e a (politikai) tisztességgel, hogy a munkaerejét áruba bocsátó hírlapíró pénzért, írásban – akár névtelenül is – elveivel ellenkező eszméket hirdessen. *Bíró Lajos*, *Ignotus* és mások a helytállás normáit fellázító kötéltáncához képest *Ady Endre* egyértelmű parancsai képviselték azt a kompromisszum nélküli morális szigort, ami őt – „a Szentlélek lovagját” – nemcsak költőként, hanem publicistaként is vezérelte.

Az ezután következő korszak – a polgári és bulvár újságírás virágkora – új szereppel szembeállítja az újságírókat. Az értelmiségi hivatástudat vezérelte tollforgatók helyett és mellett elfoglalják a szerkesztőségi (és kávéházi) asztalokat a szakma jobban-rosszabbul fizetett hivatalnokai, a robotos hírlapírók. Akik azután, hol tehetségük morzsáiból élnek, és így is elboldogulnak, hol fásultan tengetik életüket a sajtó „betanított munkásaiként”. *Ady Endre* bátor szerepvállalása emlék és minden tiszteletet megérdemlő kivétel, míg *Heltai Jenő* pályatársai és „Jaguár” című regényének hősei a bohémság álarcát magukra öltve joviális humorral sugározzák be a Krajcáros Igazság műhelyét, azt a lépten nyomon csőd fenyegette cikkgyárat, amelyben kispolgári megélhetésük szerény költségeit előteremtik.

Az utókor később, már a két háború között, fölényes elutasítással és megszépsítő nosztalgiával tekintett vissza a szakmának erre a sok színből, szálból kialakult szöttesére. A szerep, amit a politikai pressziótól sem mentes bulvársajtó az újságírókra kényszerített, egyszerre volt színes és megalázó. (Erről a szerkesztőségi világról ad sokrétű és hiteles képet az ugyancsak újságíró *Bodó Béla* „Lapzárta után” című regénye.)

A fasizmus hatalomra kerülése után a sajtópaletta is elszürkült, a színek kiszorultak, a megaláztatás terrorrá torzult. A hatalom cinkossá tette vagy áldozattá nyomorította az újságírókat is. Kevesen voltak, akik vállalták az ellenállás kockázatát. Többen, akik kiszorultak a pályáról, akiket meghurcoltak, megölték. A toll mártírjainak névsorát őrző antológia nemcsak tragikus újságírói szerepek lenyomata, de nemzeti tragédiánk nyomtatott emlékműve is.

1945, illetve 1948, a fordulat éve után a pártsajtó dogmatikus követelményrendszere egészen másfajta szereppel szembesítette a sajtó munkásait. Még az én pályakezdésem idején – tehát az 50-es évek elején is – arra tanítottak bennünket, hogy az újságíró *propagandista, kollektív szervező és agitátor*. A marxizmus-leninizmus klasszikusaira és a munkásmozgalom hagyományára hivatkozva, még tőlünk, diákújságíróktól is elvárták, hogy írásainkkal gyakorlati, szervezeti segítséget nyújtsunk az ifjúsági mozgalomnak, a „Tanulj jobban” köröknek és az MHK zászlói alatt szervezett sport akcióknak. A politikai újságíróktól a szempontok köré kerekített vezércikkekben aktuális jelszavak hangoztatását, a riportokban a valóság égi mását, az adott társadalmi viszonyok dicséretét, apológiáját követelték. A nagyritkán, félve, halványan ábrázolt konfliktushelyzetekben kötelező volt, illetve lett volna, a hibák kijavításának módját is megmutatni. Az újságíró szerephez hozzátartozott az elkötelezettség és pártosság vállalása, az éppen időszerről politikai vonal hirdetése és propagálása, a magát szocializmusnak nevező politikai hatalom fenntartás nélküli szolgálata.

Amikor el kellett hinni, sőt hirdetni is illet, hogy a végtelen tengerben édes limonádé van, felfedező, lázadó bátorság kellett ahhoz, hogy egy lázadó lengyel költő (s nyomában egy magyar újságíró) kimondja, hogy „A tenger víz sós.” Nem véletlenül választotta a cikkíró, *Tardos Tibor*, többéves börtönbüntetés után kiadott emlékezésének élére is ezt a látszólag triviális megállapítást.

Az újságírói szerep értelmiségi tartalmától való megfosztása ellen [is] tiltakoztak azok az írástudók, akik először fogalmazták meg, hogy a tollukat gúzsba kötő szempontok gátolják az alkotást és a haladást, de még a valóságban való eligazodást is. *Örkény István* meghasonlásának először 1953-ban, egy írószövetségi vitán, majd az *Irodalmi Újságban* adott hangot. Az újságírói szerep ártékelődésének lényegévé lett a valóság újra felfedezése, a hiteles ábrázolás eszménye. A korábban hangoztatott vátesz-szereppel szemben az újságíró társadalom kollektív felelősségtudatának felébredése. Az egyént bénító, „akart vaksággal” szemben a törekvés a tisztánlátásra.

A korszak krónikásai – köztük én magam is, mint az *Irodalmi Újság* egykori ifjú munkatársa – egyre nagyobb súllyal szóltak, szóltunk a magyar társadalom valóságos gondjairól. Ebben az időben erősödött meg az irodalom és az újságírás szövetsége. De itt és most, amikor az újságírói szerepfelfogás változását vizsgáljuk, elkerülhetetlen kurtán kitekinteni a híres Petőfikeri sajtóvitára, ahol a jeles magyar írók után, velük együtt a sajtó hivatott képviselői, a legjobb újságírók, aktív és leváltott szerkesztők is sorra felléptek a történelem színpadára. A korszak sajtójának a vitán megvont mérlege, az újságírás területéről kiszorított érdemdús pályatársak névsora, a hazugság-

erdőt oszlató frontális támadás, ma már tudjuk, jelentős lépés volt az 1956-os forradalom felé vezető úton.

A forradalom tizenhárom napja alatti újságírói szerepvállalás természetéről és jelentőségéről, szellemi, fizikai és egzisztenciális következményeiről, az írástudók helytállásáról és meghurcolásáról érdemben a többi közt az Angliába került *Szász Béla* és a köztünk élő *Eörsi István* saját tapasztalataikat általánosítva, hitelesen szóltak.

A forradalom veresége után a helytállás, a reménytelennek tűnő körülmények között is vállalt szellemi ellenállás, a mind életképeesebb hazai szamizdat létrehozása és életben tartása a 70-es, 80-as években olyan újságírói szerepeket és szerepváltozatokat kínált, amit csak kevesen tudtak, mertek vállalni. A sajtó és főként a média főáramlata a konszolidáció és a puhuló diktatúra idején a túlélésre berendezkedő többség korlátok közé szorított nézeteit tükrözte. A megkötött kompromisszumban való részvétel nem érdem, de nem is azonosítható a sajtó karrierlovagjainak önérvényesítő újságírói tevékenységével, ami sokakat erkölcsi tévutakra, nem egyszer szakadékbába sodort. Témánk fókuszában ehelyütt voltaképpen a *kompromisszum etikájának* kellene állni.

Ha nagy ugrásokkal és történelmi zökkenőkkel is, de a *jelen küszöbére* értünk.

A rendszerváltozás után az átmeneti eufóriát követően az újságíró-társadalom váratlanul új helyzettel és új szerepkonfliktusokkal szembesült. Érdemes kimondani, hogy a várva várt és megvalósult sajtószabadság számunkra nemcsak állampolgári jogot, hanem szakmai lehetőséget is jelentett. Csakhogy, a szabadság mámorából kijózanodva meg kellett ismerkednünk a hazai és külföldi médiaipar elvárásával. A sajtó, a média, s az ebben való mindennemű részvétel, a profittermelésben részt vállaló üzleti tevékenységnek minősítettett. Új normák és követelmények korlátozták és korlátozzák ma is, nemcsak az önmegvalósító tehetségeket, de a közös nagy célokért küzdő írástudókat is. Akik közül nem mindenki törődött bele abba, hogy a társadalom által ránk kirótt megtisztelő feladatot háttérbe szorítsa az a tájékoztatást szórakoztatássá alakító infotainment termékeinek és eszközeinek minél szakszerűbb előállítására, vagy éppen (szerkesztő kollegánk szavával élve) a „sajtóhamburger” tömeggyártása.

A szereposztás folyamatos, a szereplők egy része alkalmazkodik, más része berzenkedik. Mi, akik nemcsak újságírók vagyunk, de a szakma jövőjéért, az utánpótlásért is felelősséget érzünk, sokszor tanácstalanul keressük a kiutat. Hogy lehet a kiosztott szerepek eljátszására alkalmas „piacképes” újságírókat szállítani a médiának, és ugyanakkor a minőségi sajtó tovább élő hagyományait őrizve, az egyre bonyolultabb, modern világban eligazodni és eligazítani képes, felelős írástudókat nevelni. A megváltozott újságírói sze-

rep folyamatosan változó követelményei a korszerűség és értékőrzés dilemmáival szembesítik az újságírókat, a szakmát és az oktatókat is.

Felhasznált irodalom

ADY ENDRE: A sajtó parazitái. *Nagyváradai Napló*, 1901. nov. 14.

FÖLDES ANNA: *Az Irodalmi Újság könyve*. Bp. 2000.

FÖLDES ANNA: *Irodalom és újságírás*. Kaposvár, 2004.

HORVÁTH ZOLTÁN: *Magyar századforduló*. Bp. 1961.

KÓKAY GYÖRGY–BUZINKAY GÉZA–MURÁNYI GÁBOR: *A magyar sajtó története*. Bp. 1994.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Álom és ólom*. Szerk.: Réz Pál. Bp. 1969.

RAINER M. JÁNOS: *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban, 1953–1956*. Bp. 1990.

TARDOS TIBOR: *A tengervíz sós*. Bp. 1994.

UNGVÁRI TAMÁS: Irodalom és újságírás. (*Élet és Irodalom*, 1961. máj. 5.)

VÁSÁRHELYI MIKLÓS: *A bilincsbe vert beszéd*. Sajtó alá rendezte: Murányi Gábor. Bp. 2002.